

Lutsimaa – tähendusrikas koht Eesti keele- ja kultuuriloos

Karl Pajusalu

Tartu ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete professor

Kes on sõitnud Kagu-Eestist Läti, on kindlasti pannud tähele, et hoolimata riigipiiri ületamisest Võrumaa ikka nagu jätkuks oma ümarate mäekuplite ja maaliliste järvedega. Mööda Läti idapiiri kaugemale lõunasse liikudes muutuvad vaated vahepeal küll tasasemaks ja avaramaks, kuid paarkümmend kilomeetrit enne Läti vanimasse linna Ludzasse jõudmist tundub võrumaine maastik algavat uuesti. Ludza ajaloolisele linnamäele jõudes paistab korraga viis järve ja erakordselt maaliline linnake. Ning see looduses tajutav lähedus Kagu-Eestiga saab uue sügavuse, kui teame, et oleme lisaks Latgalele jõudnud ka Lutsimaale – lõunapoolseimale lõuna-eesti keelesaarele¹. Siin elab veel tänaseni inimesi, kes räägivad argikeelena küll läti või ka kohalikku latgale keelt, kuid mäletavad oma Eesti juuri ning peavad ennast lutsi eestlasteks (läti k *Ludzas igauņi*). Lutsi on Ludza linna nimi eestlaste suus, Lutsimaa piirkond Ludza linna ümbruses, kus lutsid on elanud.

Noores Eesti vabariigis loodi 1920. aastal Tartu ülikooli juurde emakeele selts, mis võttis kohe üheks oma peaülesandeks eesti murrete kogumise ja uurimise, hakates selleks välja saatma murdestipendiaate. Kõige esimeseks murdestipendiaadiks sai Võrumaalt pärit üliõpilane Paulopriit Voolaine, kes juba 1921. aastal läks koguma murret Kagu-Läti Lutsi keelesaarele. Lutsid olid eestlaste teadvusse jõudnud tänu Oskar Kallasele ja tema raamatule „Lutsi maarahvas“ (1894) ning pälvisid uut tähelepanu nüüd iseseisvas Eesti riigis. Voolainele jäid Lutsimaa ja lutsid südamelähedaseks kogu eluks, ta käis seal korduvalt ja mitte ainult murret kogumas, ta püüdis edendada lutside kultuurielu ja kontakte

¹ Keelesaar – muukeelne ala suurema keeleala sees.

Lõunaeesti keelesaared. Kaardi autor Peeter Päll²

Eestiga, kirjutas korduvalt lutside käekäigust Eesti ajakirjanduses, kutsus lutsi noori Eestisse õppima ning 1930ndatel tegi katse asutada ühes lutsi külas eesti koolgi. Tema sidemed Lutsimaaga ei katkenud ka pärast teist maailmasõda, veel vanemas eas püüdis ta käia lutside juures nii palju kui võimalik, veetes seal oma suvepuhkuseidki. 1930ndatel käis emakeele seltsi stipendiaadina lutsi murret kogumas ka toonane Tartu ülikooli üliõpilane, hilisem tuntud luuletaja August Sang, kes koostas esimesed süstemaatilised ülevaated lutsi grammatikast ning avaldas nende eluolust 1936. aastal ka meeleoluka kirjelduse ajakirjas Eesti Kirjandus.

20. sajandi teisel poolel jätkusid eesti keele- ja kultuuriuurijate sidemed Lutsimaaga, välitöid lutside juures korraldati igal kümnendil 1950ndatest alates. Peale Voolaine käisid lutside juures nende eripärast lõunaeesti murret talletamas mitmed tuntud eesti keeleteadlased, nagu Paul Ariste, Salme Tanning, Mari Must, Lembit Vaba jt. Paul Ariste kirjutas ka tuntud uurimuse lutside mitmekeelsusest, Lembit Vaba on põhjalikult eritlenud läti mõjusid lutsi sõnavaras. Lutsi maarahvas ei ole huvi pakkunud mitte ainult eesti keeleteadlastele, seal on käinud ka eesti folkloriste ja etnolooge

² Mets, Mari, Anu Haak, Triin Iva, Grethe Juhkason, Mervi Kalmus, Miina Norvik, Karl Pajusalu, Pire Teras, Tuuli Tuisk, Lembit Vaba 2014. Lõunaeesti keelesaarte tekstid. Eesti murded IX. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 5.

Head lutsi keelejuhid Nikolajs Nikonovs ja Antonīna Nikonova.
Foto Nikonovside perealbumist

ning teisi nende rahvakultuuri uurijaid. Juba Oskar Kallas talletas lutsi omapäraseid muinasjutte, viimastel aastakümnetel on lutsi rahvaluulet uurinud süviti Kristi Salve. Uue aastatuhande algul on tutvustanud lutside kultuuripärandit Hannes Korjus, kes on peale mitme artikli kirjutanud nendest ka ülevaatliku lätikeelse raamatu. Alles hiljuti tegi etnoloog Indrek Jääts filmi „Kadunud hõim. Lugusid Lutsi maarahvast“ (2014).

Uusima lehekülje lutside keele- ja kultuuriloos on aga avanud lingvist Uldis Balodis, seda ka sõna otseses mõttes – ta on loonud lutsi lehekülje veebis: www.lutsimaa.lv. Sellel leheküljel on mitmekülgset teavet lutside, nende keele ja ajaloo kohta peale inglise ja läti keele ka eesti keeles. Uldis on ema poolt Lutsimaa juurtega, ehkki ta ise on üles kasvanud pagulaste lapsena Ameerika Ühendriikides ja seal ka hariduse omandanud. Uldise Ludzas sündinud vanaisa Juris Soikans oli tuntud kunstnik, kelle nime kannab Ludza lastekunstikool ja üks tänavgi Ludza linnas. Santa Barbara ülikoolis kirjutas Uldis Balodis magistritöö liivi keele prosoodiast ning kaitses samas doktoritöö juki keelest, mis on California põliskeeli. Uldisel oli esimest korda võimalik sõita Ludzasse 2012. aastal, kui ta oli Helsingi ülikoolis järel doktorantuuris. Uldis on loonud lutsi keelele oma kirjaviisi, mis arvestab nii läti, latgali kui ka liivi kirjaviisi traditsioone. Peale teadusartiklite on ta põhjaliku lutsi aabitsa-lugemiku „Lutsi kiele lementar“

(2020) autor, ta on aidanud teha lutsikeelseid õppematerjale ja videoid, juhendanud muusikuid, kes esitavad lutsi rahvalaule jm. Oluline on lutsi murde, ajaloo ja rahvaluule tutvustamisel rahvusvahelisele teadlaskonnale suunatud hiljutine ajakirja ESUKA erinumber (2021, nr 2)³, mille üks toimetajaid Uldis Balodis oli. See ligi 400-leheküljeline kogumik koondab ingliskeelseid artikleid kõigist lõunaeesti keelesaartest ehk peale Lutsi veel ka Leivu ja Kraasna keelesaarest.

Järgnev intervjuu tutvustab Uldist ja tema tegemisi lähemalt.

Intervjuu keeleteadlase Uldis Balodisega

Küsitles Karl Pajusalu.

- **Millal ja miks hakkasid sind huvitama keeled ja keeleteadus?**

Ma huvitusin keeltest juba siis, kui olin laps. Minu ema on hariduselt lingvist ja meie maja oli täis raamatuid keelte kohta. See juhtis mind mu esimese keeleteadusliku armastuse – vanapreisi keele juurde. Minu armastus vähetuntud keelte vastu on olnud püsiv. Ma olin lummatud sellest, et oli olemas selline balti keel, ja ma tahtsin selle kohta kõike teada. Palju hiljem, aastal 2011, kui sain sõita Kaliningradi piirkonda, külastasin seal Romanovos (varem Pobethen) varemetes kirikut, kus sajandeid tagasi tõlgiti suurim preisi keele fragment. Ma jalutasin seal varemetes, hoidsin käsi vastu kirikumüüre ja kujutlesin, kuidas kunagi kajasid neilt müüridelt vastu preisikeelsed sõnad.

- **Kuidas said teada oma sidemetest lutsidega?**

See on olnud loogeline tee. Minu vanaisa ütles, et tema perenimi (Soikans) on läänemeresoome juurtega, kuid minu perekonnal ei olnud mälestusi lutsi päritolust. Kui hakkasin õppima eesti keelt, leidsin artikli, kus oli loend lutside perekonnanimedest, ning seal oli ka Soikans. Paraku alustades oma lutsi uurimistööd, ei leidnud ma lutside järeltulijaid, kellel oleks olnud selline perekonnanimi. Nii hakkasin kahtlema, kas mul ongi lutsidega otseseid sidemeid. Lõpuks leidsin ühe teise perekonna Ludzas, kellel olid minu perega samad esivanemad, ning neil oli teada seos lutsidega, järelikult on siis minulgi. Arvan, et minu lutsi esivanemad assimileerusid

³ <https://ojs.utlib.ee/index.php/jeful/issue/view/12.2>

lätlastega juba selleks ajaks, kui Oskar Kallas tegi oma esimese uurimisretke lutsi maarahva juurde 1893. aastal.

- **Millal külastasid esimest korda Lutsimaad ja mis tunne sul oli seal olla?**

Sain esimest korda sõita Lutsimaale aastal 2012. Kasvasin üles teise maailmasõja põgenike peres Arizonas ning olin varem olnud mitu korda ka Lätis, kuid siis oli minu esimene kord käia Ludzas. See oli uskumatu ilus ja emotsionaalne kogemus. Mäletan alatiseks selle hilise pärestlõuna kuldset värvi maastikul, kui koos sõpradega saabusin linnakesse, kus elas kunagi mu vanaisa perekond. Läksime esimese majani ja küsisime, kas nad teavad kedagi Soikansi-nimelist, ja nad teadsid! Viisteist minutit hiljem istusime ühe minu kauge sugulase juures elutoas, selgus, et meie viimane ühine esivanem oli olnud minu vanaema vaarema.

- **Millised on olnud sinu tähtsamad ettevõtmised ja saavutused lutsi keelega tegelemisel?**

Kirjutasin lätikeelse raamatu, mis tutvustab lugejale lutsi keelt, ajalugu, kunagisi külasid (vt <https://tinyurl.com/ludza>). Selles raamatus on ka mõisteline sõnastik ja hulk fraase, mis aitavad lugejal lutsi keelt natuke igapäevases elus kasutada. Koos kolleegidega Tartu ülikoolist korraldasin Ludzas lutsi uuringute seminari, kus teadlased said jagada oma teadmisi kohalikele inimestele, kelle hulgas oli ka lutside järeltulijaid. Ning kaks kuud tagasi ilmus eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakirja erinumbrina esimene ingliskeelne põhjalik ülevaade Lutsist ning sellega seotud kahest teisest lõunaeesti keelesaarest – Leivust ja Kraasnast – (vt <https://tinyurl.com/keelesaar>), toimetasin selle koos Karl Pajusalu, Tartu ülikooli professoriga.

- **Mida arvad, milline on lutsi keele- ja kultuuripärandi tulevik?**

Mälestus lutsi esivanematest elab veel nende järeltulijate hulgas ning mõned neist isegi mäletavad mõnd sõna, mida neile õpetasid vanavanemad või vanavanavanemad. See elav side minevikuga aitab kaasa keele taaselustamisele. Loodan, et tulevikus jääb lutsi keel osaks Ludza ühisest kultuuripärandist ja inimesed õpivad natuke lutsi keelt, et hoida oma juuri ja identiteeti elavana. Loodan samuti, et Ludza saab tuntumaks ka kohana, millel on erilised sidemed Eestiga, ning kohalikud inimesed teavad seda.

Uldis 2012. aasta suvel esimest korda Lutsimaal. Fotol koos sugulaste ja eesti teadlastega. Vasakult: Karl Pajusalu, Hannes Korjus, Irëna Okuņeva, Uldis Balodis, Sandra Soikāne, Renate Pajusalu

- **Mis sulle meeldib kõige rohkem Lutsimaal ja mida sooviksid seal muutuvat?**

Armastan väga Lutsimaa inimesi ja loodust. Sealsed inimesed, keda olen kohanud oma uurimisretkedel, on olnud nii toredad ja lahked ja alati huvitatud minu tööst. Lutsimaa on üldse ilusamaid kohti Lätis. See on Läti järvedemaa. Vaade keskaegse Liivi ordu linnuse juurest Ludza linnamäel ümbritsevatele järvedele on imeline!

Muutustest tahaksin kõige rohkem raudteeühenduste parandamist Riiaga, et inimestel oleks kergem jõuda pealinna. Samuti unistan, et ühel päeval tuleks Ludzasse tehnoloogiasektori keskus, mis annaks noortele võimaluse luua kodukohas ka kaugtööna uusi teadmisi, nii et nad ei oleks sunnitud minema mujale otsima tööd.

- **Oled tegelenud erinevate ohustatud keeltega. Mis on neil ühist? Kas on sarnasusi juki ja lutsi vahel?**

Struktuuri poolest on nad väga erinevad, aga ka juki keeles on kohakäändeid, mis on funktsiooni poolest sarnased lutsiga. Suurim sarnasus

on selles, milline tähendus on neil keeltele inimestele – keel on tähtis nende identiteedi jaoks. Lutside järeltulijad on andnud välja CD-sid lutsikeelsete lauludega, osalenud lutsi seminarides. Jukide järeltulijad õpetavad jälle oma keelt kogukonnale. Mõlemal juhul tugevdab keele õppimine nende sidet oma identiteediga.

- **Millised on sinu soovitusel neile, kes on huvitatud haruldastest keeltest, kuidas nad võiksid alustada oma õpinguid?**

Järgi oma huvisid, ükskõik kuhu need sind juhatavad! Ma töötan Läti ülikooli liivi instituudis, esimest korda huvitusin liivi keelest siis, kui olin teismeline. Internet pakub palju võimalusi õppida nn väikesi keeli. Kui oled huvitatud mingist keelest, loe selle kohta, leia selle keele kõnelejate kultuuriorganisatsioon, võta nendega otse ühendust, kirjuta neile!

- **Millised on sinu uurimisplaanid selleks aastaks ja edaspidiseks?**

Tahan luua lutsikeelsete tekstide andmebaasi, rakendades ka suurepäraseid digivahendeid, mida on arendatud liivi keele andmebaasi jaoks. Tahan siis seda andmebaasi kasutada lutsi sõnaraamatu ja teiste keelematerjalide loomisel. Soovin kirjutada samuti lutsi keele õpiku, siin on mulle eeskujuks mõni aasta tagasi ilmunud Kihnu keele õpik⁴, mis mulle väga meeldib. Kavatsen uurida veel lutside päritolu põhjalikumalt. Praegu olen haaratud põnevasse töösse liivi keelega ja tõlgin liivi-eesti-läti sõnaraamatut inglise keelde.

OK

⁴ Külli Laos „Kihnlasõ emäkiel“ (2011).